

НА ГОЛОВНУ | НОВИНИ | ПРО ІНСТИТУТ | НДР | ПУБЛІКАЦІЇ | КОНФЕРЕНЦІЇ | КОНТАКТИ | КОРИСНІ ПОСИЛАННЯ

Публікації

Публікації Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України

2004 рік

Мультиверсум. Філософський альманах. - К.: Центр духовної культури, - **2004.** - № **40.** - 14 др. арк.

З.В. Шевченко,

аспірант Черкаського державного технологічного університету

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ІНДИВІДУАЛІЗМУ В АСПЕКТІ ВІДНОСИН ОСОБИСТОСТІ ТА СУСПІЛЬСТВА

Сьогодні в Україні розв'язується стратегічно надзвичайно складне завдання - входження до цивілізованого світового простору, держави якого існують на засадах незаперечних досягнень людства - соціально орієнтованої ринкової економіки, демократичної системи державного управління, непорушності прав та свобод людини. Складність і проблема цього завдання полягає не лише в подоланні кризових явищ, що охопили політичну, економічну, культурну та ін. сфери, а в надзвичайно складних умовах посттоталітарного періоду, що вимагають зміни менталітету суспільної та індивідуальної свідомості, формування вільної особистості з високою політичною, економічною і правовою культурою, яка усвідомлює власну цінність та гідність. Саме в цьому контексті сучасність спровокувала зростання та актуальність індивідуалістичних тенденцій у суспільстві.

Переоцінка власних можливостей та здібностей, спричинена руйнацією колективістських ідей, змушує сучасну людину спиратися на власні індивідуальні ресурси. Це підвищує роль автономії особистості, її незалежності, самодостатності та самоцінності. У сучасних умовах суспільного розвитку індивідуальні життєві програми чи стратегії містять більше сенсу, ніж програми та форми колективної діяльності.

З огляду на це принцип індивідуалізму актуалізується в сучасних відносинах особистості та суспільства, і тому особливо важливо дослідити його в контексті соціально-філософської науки, де індивідуалізм як об'єкт дослідження має широкий спектр значень.

По-перше, індивідуалізм витлумачується як філософсько-етичне вчення про індивіда як самоціль, про повну свободу та незалежність особистості від суспільства та держави, про її необмежені потреби та абсолютні права.

По-друге, індивідуалізм розглядається як філософське вчення про співвідношення особистості із суспільством, колективом та державою, що стверджує безмежність потреб, надзвичайну повноту прав та абсолютну свободу волі індивіда.

По-третє, індивідуалізм може виступати соціологічною концепцією, що міститься в суб'єктивно-ідеалістичному тлумаченні історичного процесу, суспільства та державного устрою, договірно-правових відносин, в економічному житті суспільства та розвитку культури з позиції, що життя визначає роль відокремлених індивідів - видатних історичних особистостей, законотворців та митців культури.

Становлення поняття "індивідуалізм" бере свій початок із античності та систематично означається в розвитку відносин особистості та суспільства як окрема ідеологія. В межах конкретного етапу соціально-історичного розвитку індивідуалізм існує поряд із холистичними теоріями соціальної тотальності.

Слід зазначити, що поняття "індивідуалізм" походить від таких понять, як: "індивід", "індивідуальність", "індивідуалізація". Філософська наука розглядає поняття "індивід" як окрему живу істоту, що протиставляється колективу, соціальній групі, суспільству в цілому. Таке протиставлення індивіда та суспільства створює вихідний пункт для різних концепцій індивідуалізму [9, 1].

Поняття "індивідуальність" зазвичай розуміють як своєрідність, сукупність якостей та відмінних властивостей, що висловлюють сутність особливого, окремого індивіда [9, 176]. У цьому контексті індивідуальність протиставляється "середній" людини, тобто прояви властивостей окремої людини протиставляються їхнім типовим проявам (середньогруповим тенденціям), що виражається у правилі не переносити закономірності, що отримані на групі, на конкретну людину.

"Індивідуалізація" - це прояв живої та неживої природи як безлічі неповторних індивідів - схожих, але не тотожних. Це розділення всезагального на індивідів, на особливе. Принцип індивідуалізації полягає у ствердженні, що для будь-яких двох індивідів знайдеться ознака, що їх розділяє.

І нарешті, поняття "індивідуалізм" витлумачується як тип світогляду, суть якого полягає в абсолютизації позиції окремого індивіда та його протиставленні суспільству. Це поняття означає такий напрямок думок, почуттів і бажань, який розцінює життя окремого індивіда (в широкому розумінні також і життя окремої особливо цінної групи, наприклад, родини) як більш важливий, ніж життя великих асоціацій та суспільства в цілому. До речі, слід зазначити, що Дюмон розрізняє два змісти слова "індивідуалізм": а) емпіричний суб'єкт слова, думки, волі, неподільний образ людського роду, яким спостерігач зустрічає його в усіх суспільствах; б) моральна істота, незалежна, автономна й, по суті, несоціальна; та істота, яка зустрічається передусім у нашій сучасній ідеології людини та суспільства [3, 81]. У свою чергу Гаск визначає індивідуалізм як теорію суспільства, намагання з'ясувати, які сили зумовлюють суспільне життя людей, і тільки після цього індивідуалізм виступає набором політичних максимів, виведених з попереднього вивчення суспільства. Основна ідея індивідуалізму полягає в тому, що не існує жодного іншого шляху з'ясування суспільних явищ, ніж через пізнання дій індивіда стосовно інших людей залежно від їхньої поведінки [4, 391].

У цьому контексті важливо зазначити, що прийнято розрізняти теоретичний, етико-політичний та соціологічний індивідуалізм.

Теоретичний індивідуалізм визнає реальність узагалі тільки індивідуального, іншими словами, реальність власної свідомості або "Я" й тому заперечує можливість обов'язкових для всіх положень або поглядів. Теоретичний індивідуалізм досить тісно межує з таким поняттям, як "соліпсизм". Це філософський напрям, крайня форма суб'єктивного ідеалізму, згідно з якою єдиною існуючим є тільки суб'єктивне "Я" та зміст його свідомості, а об'єктивна реальність - продукт цього "Я".

Етико-політичний індивідуалізм розглядає індивіда як самоціль, а в щасті та всебічному розвитку особистості він убагалює кінцеву мету, зокрема, суспільство та державу він розглядає як допоміжні засоби для досягнення індивідом мети.

Поширеними різновидами етико-політичного індивідуалізму є господарський індивідуалізм, що надає господарському життю свободу гри сил, та педагогічний індивідуалізм, що будує виховну роботу на принципі врахування індивідуальних особливостей учня, вважаючи, що справжнє товаришування можливе лише між всебічно розвиненими індивідами.

Соціологічний індивідуалізм стверджує, що суспільні процеси здійснюються завдяки взаємодії індивідів, на противагу солідаризму або універсалізму, який розглядає суспільні явища в їхній цілісності [9, 175-176].

У радянській науковій літературі індивідуалізм піддавався жорсткій критиці та розглядався обмежено і неправомірно - як синонім егоїзму. Переваги радянського колективізму були безперечними та фактично отожднювалися з перевагами радянського ладу, де "людина людині друг, товариш і брат".

Якщо капіталістичні суспільства, наслідуючи індивідуалістичну ідеологію, підносили автономію особистості, її незалежність та самостійну цінність на рівень суспільної значущості, то радянський устрій являв собою крайній прояв колективізму - суспільство тоталітарне, що підпорядковує всі грані соціального та індивідуального життя. Сутність радянського тоталітаризму й тоталітаризму узагалі полягає в тому, що в ньому немає місця для всебічного розвитку особистості та її індивідуальних проявів. Тоталітаризм постає як специфічна спроба вирішення загострених у процесі суспільного розвитку реальних суперечностей між ускладненням соціальної організації та індивідуальної свободи.

Найбільш рішучими прибічниками тоталітаризму виступають, як правило, маргіналізовані та люмпенізовані групи суспільства. Представниками цих груп є люди, що втратили індивідуальну гідність та особистісну цінність, соціально-культурну та соціально-етичну ідентифікацію; в них немає стійкого становлення в соціальній структурі, стабільного соціально-етнічного середовища життя.

Суспільство за тоталітарного режиму, як власне і за авторитарного, визнає головним чином харизматичних лідерів, здатних згорнути традиції та змінити діючі закони за власним бажанням. Тобто індивідуалізм окремої особистості підпорядковує індивідуальні прагнення окремих індивідів, з яких і складається суспільство. Авторитарний режим, як і тоталітарний, не є легітимним, оскільки базується на принципах, що нехтують загальнолюдськими цінностями, правами та законами [8, 66]. Хоча при цьому, посиляючись на принцип історизму, слід зауважити, що авторитаризм не можна однозначно вважати негативною формою прояву індивідуалізму, оскільки соціальне підґрунтя його різне. Якщо виходити, скажімо, не з інтересів окремих індивідів або груп, а суспільства загалом, то авторитарні режими можуть мати позитивні соціальні наслідки, передусім в екстремальних умовах (прояв зовнішньої агресії, яка загрожувала самому існуванню держави, виникнення громадянської війни, прогресуюча руйнація суспільних структур і економіки загалом) [7, 50].

Радянська авторитарно-тоталітарна система впродовж тривалого часу обстоювала, так би мовити, ідеали соціальної справедливості, всезагальної рівності, соціальної захищеності. Це передбачало знищення приватної власності на засоби виробництва та створення "планової" економіки, яка витіснила б усіляку конкуренцію. Гаслом радянського суспільства були: рівність та свобода в усіх сферах життя.

Індивідуалізм, за Л.Дюмоном, теж передбачає одночасну наявність рівності та свободи. Але слід розрізняти егалітаристську "ліберальну" доктрину, що рекомендує ідеальну рівність прав та можливостей, яка поєднується з максимальною свободою кожного, та "соціалістичну", яка прагне втілити рівність на справі, шляхом ліквідації приватної власності [3, 97]. Остання доктрина повністю відповідає радянському колективістському ладу. Але слід зауважити, що коли індивіда позбавляють приватної власності, то тим самим обмежується сфера його свободи та соціальній спільноті приписуються відповідно нові функції. Отже, свобода і рівність за часів радянської влади були лише ідеологічним гаслом і не мали нічого спільного із свободою та рівністю в індивідуалістичній інтерпретації.

За словами ж Ф.Гаєска, істинний індивідуалізм, навпаки, не є егалітарним у сучасному сенсі цього слова. Індивідуалізм суперечить будь-яким звичаєвим привілеям, будь-якій протекції, яка здійснюється через закон або силу, не визнає за державою права регламентувати здібності окремих індивідів. Індивідуалізм відкидає також будь-які жорсткі обмеження щодо посад, на які може претендувати та чи інша особа, незалежно від того, спрямовані ці обмеження на закріплення нерівності чи на досягнення рівності. Його головний принцип полягає в тому, що кожна людина чи група людей не повинна посідати повноваження, аби визначити статус іншої людини; і цей момент розглядається як одна з умов свободи - умова настільки суттєва, що нею не можна пожертвувати заради задоволення нашого почуття справедливості чи заздрощів [4, 398-399].

Соціалісти за революційних часів як свідки збодження та бідності робітничого людю знецінювали індивідуалістичну ідеологію, індивідуалізм мав у них відтінок егоїзму, а ідея особистості залишалась найчастіше непоміченою. Але думка про те, що індивідуалізм схвалює і заохочує людський егоїзм, сягає давніх часів, і є однією з головних причин його неприйняття. Так, філософія XVIII ст. оперувала поняттями "самолюбство" та "егоїстичні інтереси", і саме вони репрезентувались як "універсальні рушії" та критерії, за допомогою яких оцінювали моральні позиції, що домінували у суспільстві. Однак ці терміни не означали егоцентризму у вузькому сенсі слова, тобто як турботу виключно про задоволення своїх безпосередніх потреб. Отже, "Я" - єдиний, як припускалося, предмет зацікавленості людей, охоплювало на ділі ще й рідних і близьких, і до нього можна було підключити будь-що ще, до чого прагне людина [4, 393]. Отже, індивідуалізм розглядався неправомірно хибно - як синонім егоїзму. Але слід зауважити, що з погляду об'єктивного мислення егоїзм та індивідуалізм не є синонімічними поняттями, оскільки перше є формою прояву другого.

Ступінь егоїстичності суспільства, зокрема його членів, залежить головним чином від економічної та політичної формації, суворості релігійних та моральних норм, що панують у ньому. Сучасне суспільство має протистояти агресивному егоїзму (крайньому прояву індивідуалізму), що здійснює матеріальну шкоду суспільству, його культурному зростанню, а також зазіхає на загальнолюдські моральні норми.

XX ст. відійшло в історію як дисциплінарно-авторитарна епоха, епоха соціалізації, коли успіху можна було досягти лише через опанування суспільних або колективних цінностей та нехтування особистими. На зміну прийшла епоха постмодернізму, яка забезпечила у широких масштабах фундаментальну цінність індивідуального розвитку, визнання суб'єктивної своєрідності, неповторності особистості, незалежно від інших форм контролю та гомогенізації, які здійснюються одночасно. Право індивіда бути самим собою, насолоджуватись усіма радощами

буття не відокремлене від суспільства, яке піднесло вільну особистість у ранг найвищої цінності - найхарактерніші прояви індивідуалістичної ідеології. Найбільш значущою рисою сучасного індивідуалізму є бажання жити вільно, не підкоряючись примусам, від початку і до кінця обирати свій спосіб існування [5, 20-21].

Сучасне українське суспільство іде шляхом демократичного розвитку, який передбачає не просто ствердження індивідуальної волі, не нехтування законом, а навпаки, раціональність та глибоко усвідомлену реалізацію останнього, що спирається на свідомого індивіда. Тобто реальна демократія можлива за наявності в суспільстві достатньо високого рівня соціально-політичної культури і свідомості. На цьому наголошує і Ю.Габермас: "Справжня демократія - це аж ніяк не вихід назустріч натовпу, який нічого не бажає знати, а творення з натовпу свідомих громадян" [6, 13].

За Дьюї та Нібуром, у демократії присутній певний індивідуалізм, це індивідуалізм в етичному сенсі; він - індивідуалізм свободи, відповідальності перед етичним ідеалом та ініціативи заради нього, а не індивідуалізм беззаконня. Одним словом, демократія має на увазі, що особистість є початковою та кінцевою реальністю. Демократія виходить з того, що кожна особистість володіє індивідуальним потенціалом та правом вибору розвитку останнього, але за однієї умови: розвиток індивідуального потенціалу має йти від самого індивіда [2, 29-30].

Ідею походження демократії від індивідуалізму обґрунтовує і Гаєк. На його думку, істинний індивідуалізм не тільки вірить у демократію, й здатен заявити, що демократичні ідеали проростають з самих засад індивідуалізму. І все ж, хоча індивідуалізм погоджується з тим, що весь уряд має бути демократичним, йому не властиві марновірні думки про всекомпетентність рішень більшості, він відкидає твердження, що абсолютна влада, за поширеною гіпотезою, може бути також законною, як і конституційна свобода. Згідно з істинним індивідуалізмом, за демократії не менше, ніж за будь-якої іншої форми правління, сфера примусової дії влади має бути обмеженою певними неперушними рамками [4, 397].

Як свідчить історичний досвід, життєздатною виявляється та держава, де межі свободи та прав людини чітко зафіксовані в законі, де влада підпорядковується закону як інструменту реалізації та гарантії свобод та прав індивіда. Правова держава тільки тоді може повною мірою реалізувати власні функції, коли вона є сильною державою, тобто здатна не тільки приймати, а й дотримуватись власних законів й, що ще важливіше, забезпечити ефективну дію цих законів. Без цих умов демократія перетворюється на анархію, нічим не обмежену свободу індивіда [1, 117].

Слід зауважити, що поняття "свобода" індивіда прямо пропорційно пов'язане з поняттям "індивідуалізм": наскільки індивід вільний у суспільстві, наскільки він має прав і свобод у ньому, наскільки він не відчуває тиску з боку держави, настільки він має широке поле прояву власних можливостей та здібностей, власного або групового індивідуалізму. Свобода може асоціюватися й з повним свавіллям, з найтоншим мотивуванням людських вчинків, з усвідомленою необхідністю тощо. Свобода - це здатність приймати рішення та діяти відповідно до власних цілей та ідеалів, що формуються в процесі пізнання закономірностей реального світу; здатність людини оволодівати умовами власного буття, долати залежність від природних та матеріальних сил, зберігати можливість для самовизначення, вибору власних дій та вчинків. Саме поняття "свобода" визначає ступінь індивідуалістичності особистості та індивідуалізації суспільства.

Отже, Українська держава, наслідуючи демократичні тенденції в процесі регулювання відносин особистості та суспільства, має враховувати і тенденції зростання індивідуалістичних принципів, зважаючи підтримувати та регламентувати їх у суспільному житті. Це дасть змогу реально обстоювати абсолютну цінність людської особистості, автономію індивідуальної волі, забезпечувати соціально-правову захищеність особистості та оптимізувати її відносини із суспільством.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаджиев К.С. О перспективах демократической государственности в России // Полис. - 1994. - № 3.
2. Дьюи-Нибур. Профили нового либерализма // Полис. - 1994. - № 3.
3. Дюмон Л. Эссе об индивидуализме. - Дубна, 2000.
4. Гаек Ф.А. Индивидуализм истинный и хибный // Консерватизм: Антология. - К., 1998.
5. Липовецки Ж. Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме. - СПб., 2001.
6. Маддисон В. Демократія і народовладдя: тотожність і складові? // Людина і влада. - 2001. - № 1-2.
7. Павловський М. Криза демократій - основа для розвитку авторитаризму // Віче. - 2000. - № 4.
8. Сумбатян Ю.Г. Политология. Авторитаризм как категория политической науки // Социально-гуманитарные знания. - 1999. - № 6.
9. Философский энциклопедический словарь. - М., 1999.

<<< Повернутись на попередню сторінку